

ԱՆԱՀԻՏ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՄՅՈՒՌՆԻԱ. ԶԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայերը՝ հիմնականում վաճառականներ, Զմյուռնիայում հիշատակվում են XIII դարից սկսած: «Վաճառականության մեջ հաջողակ» հայերի մասին առաջին հիշատակությունը 1261 թ. մարտի 13-ի առևտրական մի պայմանագրում է¹: XVII դարի սկզբում Զմյուռնիայի հայ ազգաբնակչությունը ստվարացավ երբ թուրք-պարսկական պատերազմների, ջալալիների ասպատակությունների, սովի հետևանքով ծանր կացության մեջ հայտնված արևելահայերը բռնեցին գաղթի ճանապարհը, նրանց մի մասը հաստատվեց Զմյուռնիայում և նրա շրջակայքում: Ֆրանսիացի ճանապարհորդ Տավեռնեի վկայությամբ 1631 թ. Իզմիրում կար 8000 հայ²: Հայերի գաղթը Զմյուռնիա շարունակվել է նաև XVIII դարի վերջերին:

Զմյուռնիայում հաստատված հայերը ապրում էին Հայոց Թաղում (ինչպես իրենք էին ասում Հայնոցում), Գետեզերք, Քարափ թաղերում: Մեծ մասամբ արհեստավորներ էին (ոսկերիչներ, ժամագործներ, մետաքսագործներ): 1802 թ. այստեղ հայերը հիմնում են ազգային հիվանդանոց³: Զմյուռնիայում կային հայկական եկեղեցիներ՝ Ս. Ստեփանոս, Ս. Հարություն, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ, Ս. Տիրամայր (կաթոլիկ), որոնց շարքում առանձնանում է Ս. Ստեփանոս եկեղեցին, որտեղ գտնվում էին առաջնորդարանը, Մեսրոպյան վարժարանը և հետագայում կառուցված արվեստանոցը, իսկ եկեղեցու պարտեզում գերեզմանատունը, որը հետագայում տեղափոխվեց այլ վայր:

Առաջնորդարանն ազգային հիմնարկությունների մեջ զբաղեցնում էր առաջին տեղը: Այնտեղ կազմակերպվում և իրականացվում էին զմյուռնիահայոց կրոնական, քաղաքական, կրթական ու ազգային զանազան հաստատությունների վերաբերյալ գործերը: Զմյուռնիայի առաջնորդական աթոռին 1880 թվականից նստել են այնպիսի նշանավոր անձինք, ինչպիսիք են Մ. Մուրատյանը, Ե. Դուրյանը, Արսլեանյանը, Ինճեճյանը, ովքեր ամեն ջանք գործադրել են բարձր պահելու ազգային ոգին⁴:

¹ Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 179 (այսուհետև՝ Հայ Սփյուռք հանրագիտարան):

² Զ. Յ. Քոսյան, Հայք ի Զմյուռնիա և ի շրջակայս, Կ. Ա., Զմյուռնիա և հայք, Վիեննա, 1899, էջ 32:

³ Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, էջ 179:

⁴ Հայաստանի կոչնակ, 1922, նոյեմբերի 25, հ.ՆՐ 47, էջ 1524:

Զմյուռնիահայերի կյանքում մեծ և կարևոր դեր է կատարել 1799 թ. բացված Մեսրոպյան վարժարանը, որը կրթական ճանապարհ է ապահովել տեղի հայությունից համար (վերջինիս սաները կրթությունը շարունակում էին Փարիզում, Լոնդոնում և այլուր): Նորաշեն դպրոցի առաջին ուսուցիչն էր Հովհան Վանանդեցին, ում վաստակն անփոխարինելի է զմյուռնիահայության կրթության գործում: Զմյուռնիայի կրթական կարևոր օջախներից էին Հռիփսիմյան լիցեյը (իգական թերի միջնակարգ), ինչպես նաև Աղաբեկյան, Սավալանյան, Վանազետյան, Սարգսյան մասնավոր դպրոցները, Մխիթարյանների դպրոցը:

Մեսրոպյան և Հռիփսիմյան կրթական կարևոր հաստատություններից բացի, Զմյուռնիայի հայ հասարակությունն ուներ այլ հիմնարկություններ և հասարակական կազմակերպություններ, որոնք ևս, հենվելով կրթական և բարեգործական սկզբունքների վրա, ամեն ինչ անում էին ազգը զարգացնելու համար: Դրանք էին Սյունյաց, Արագածունյաց, Հաշտենից, Աղքատասիրաց, Հայ ընթերցատուն, Անձնվեր, Վահանյան, Հոգատար-որբախնամ, Կրթասեր, Ուսումնասեր, Արևելյան ակումբ, Մեսրոպյան գրասիրաց, Աղքատախնամ, Արվեստանոց, Գթասիրաց, Ներսեսյան որբանոց ընկերություններն ու հիմնարկությունները:

Բացի կրթական բարեգործական ընկերություններից, զմյուռնիացիները ունեին նաև ուսումնական և գրական հաստատություններ: Զմյուռնիայի առաջին հայկական տպարանը 1759-ին հիմնել է Մահտեսի Մարկոսը: Դեռևս 1832-1840 թթ. հիշվում է Մեսրոպյան տպարանը: Միևնույն ժամանակ ամերիկյան և անգլիական ընկերությունները, Մալթայից Զմյուռնիա տեղափոխելով իրենց տպարանը, տարբեր տետրակներ էին հրատարակում հայատառ թուրքերենով: 1843 թ. բացվել և մինչև 1846 թ. գործել է Արագածունյաց ընկերության տպարանը: Վերջինս հրատարակում էր «Հայրենասեր» անունով աշխարհաբար շաբաթաթերթը⁵: 1844 թ. մայիսի 20-ից գործում էր Արշալույս Արարատյան տպարանը, որտեղ տպվում էր «Արշալույս Արարատյան» քաղաքական-հասարակական, բանասիրական, առևտրական թերթը⁶: Զմյուռնիայի ամենահայտնի տպարանը եղել է Տեսեյան եղբայրների տպագրատունը, որն իր հրատարակչական գործունեությունը սկսել է 1853 թ.: Այստեղ տպվում էին դասագրքեր, վեպեր, պատմություններ, համաշխարհային ճանաչում ունեցող հեղինակների աշխատություններ և այլն: 1853 թ. հուլիսից մինչև 1856 թ. այս տպարանում Հարություն Տեսեյանի խմբագրությամբ լույս էր տեսնում «Արփի Արարատյան» օրագիր բանասիրական, ազգային ուսումնական և տնտեսական ամսաթերթը⁷, որտեղ տպագրվում էին նշանավոր հեղինակների թարգմանություններ: Մեկ

⁵ Գ. Գալսեֆեարյան, Պատմություն հայ լրագրության, Վիեննա 1893, էջ 79:

⁶ Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Եր., 1976, հ. 2, էջ 104:

⁷ Գ. Գալսեֆեարյան, նշվ. աշխ., էջ 140:

այլ «Մամուրյան» անունով տպարան է բացվում 1883 թ. մայիսի 1-ին (գործել է 28 տարի), որի առաջին գործը եղել է «Արևելյան մամուլ» հանդեսը (դեռևս 1871-1894 թթ. այն ամիսը մեկ անգամ տպվում էր Տեսեյան եղբայրների տպարանում): Զմյուռնիայի հայկական տպարաններից ամենակատարելագործվածը Թաթիկյան տպարանն էր, որի հիմնադիրն էր Պողոս Թաթիկյանը⁸: Վերջինս ունենալով նորագույն տեխնիկա և տարատեսակ տառեր, տպում էր հայերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, լատիներեն, թուրքերեն, հունարեն, իտալերեն և այլ լեզուներով թերթեր, տետրակներ, տեղեկագրեր, դասագրքեր:

Իզմիրում գործում էին «Արտավազդ», «Վասպուրական» թատերախմբերը: Նշանակալի է, որ Պոլսի «Արևելյան» և «Սուրբբայան» նշանավոր թատերախմբերն ավելի շատ հանդիսատես էին գտնում Զմյուռնիայում, քան Կ. Պոլսում: Սա Իզմիրի հայ հասարակության նուրբ ճաշակի վկայությունն է⁹:

Իզմիրը հայ մշակութային և հասարակական-քաղաքական կյանքի կարևոր կենտրոն էր, նրա հետ են կապված շատ հայ գործիչներ՝ Ս. Ոսկանյանի, Ա. Փափագյանի, Մ. Մամուրյանի, Տ. Զուխաճյանի, Վ. Փափագյանի և այլոց գործունեությունը:

Զմյուռնիայում էր գործում նաև 1801 թ. կառուցված Ս. Լուսավորչյան ազգային հիվանդանոցը (բարերարներ՝ Հակոբ և Հովհաննես Սպարտալյաններ), որտեղ մշտապես բուժվում էր 30-40 հոգի: 1879 թ. հիմնովին նորոգվելուց հետո այն դարձավ հոյակերտ մի շինություն:

Դժբախտաբար, ժամանակի ընթացքում, հայերը Զմյուռնիայում աստիճանաբար կորցնում էին իրենց ավանդույթները: Դրան մասամբ նպաստում էին հայ ընտանիքների օտար դպրոցներում կրթություն ստացած զավակները, որոնք չէին տիրապետում անգամ մայրենի լեզվին: Սակայն ամենամեծ հարվածը խառնամուսնություններն էին, որոնց հետևանքով վերանում էին լեզվի իմացությունն ու ավանդույթները:

Զմյուռնիայի հայ բնակչության մի մասը կաթոլիկ էր: Կաթոլիկ հայերը, ինչպես վկայում են տապանաքարերի վրա թողնված արձանագրությունները (ամենահինը գրվել է 1734 թ.), ամենայն հավանականությամբ Զմյուռնիա են եկել 1730-1740 թթ.: Կաթոլիկ պարսկահայերն իրենց հետ բերել էին Ս. Կույսի արծաթե արձանը: Սկզբնական շրջանում նրանք կրոնական ծեսերն անցկացնում էին մի առանձնատանը, հայերենով: 1748 թ. նրանք արդեն Ս. Պողիկարպոս եկեղեցուն կից մատուռ ունեին, որի կամարակապ ճակատի վրա լատիներեն արձանագրություն կար, նրա հայերեն թարգմանությունն է՝ «Ծախիւք Պարսկահայոց կանգնեալ»: 1896 թ. Ս. Պողիկարպոս եկեղեցու վերանորոգման ժամանակ մատուռը ևս նորոգվեց, որի ժամանակ կամարակապ ճակատին

⁸ Հ. Յ. Քոսյան, նշվ. աշխ., էջ 279:

⁹ Գ. Սաեփանյան, Ուրվագիծ արևմտահայ թատրոնի պատմության, Եր., 1962:

ավերացվեցին «օգնական քրիստոնեից» բառերը¹⁰։ Պարսկահայերն իրենց հանգուցյալներին թաղում էին Ս. Պողիկարպոս եկեղեցու պարտեզ-գերեզմանատանը և շիրիմների վրա փորագրում հայերեն արձանագրություններ։ Սակայն պարսկահայերն իրենց զավակներին հայերեն չէին ուսուցանում, այլ ուղարկում էին օտարալեզու դպրոցներ, արդյունքում նրանք մոռացան հայոց լեզուն ու հայկական սովորույթները։

Դեպի Զմյուռնիա կաթոլիկ հայերի երկրորդ գաղթը եղել է Գաղատիայից 1790 թ.։ Գաղատիայի կաթոլիկ հայերը, թեև շունեին մասնավոր առաջնորդ կամ հովիվ, բայց մշտապես իրենց մեջ գտնում էին կրոնավորներ և վարդապետներ, ովքեր մխիթարում և խրախուսում էին իրենց։ Պաշտոնապես առաջին հոգաբարձուն եղել է Ստեփան Վ. Վեցմատյանը, ով եկեղեցու բացակայության պատճառով արարողություններն անցկացնում էր լատին եկեղեցիներում և կախման մեջ էր լատին արքեպիսկոպոսից։

Գաղատիայի կաթոլիկ հայերի գաղթից մի քանի տասնամյակ անց Մխիթարյան միաբանության հայերը Տիգրանակերտ գնալիս մտնում են Զմյուռնիա, և գաղատահայերը, շատ սիրելով նրանց, խնդրում են մնալ և վարել իրենց կրոնական գործերը։ Մխիթարյանների գործը սկզբում ժողովրդի խոստովանությունը լսելն էր, նրանց մխիթարելն ու քաջալերելը։ Հետագայում վանատան մեջ մի վարժարան բացեցին, որը մի քանի տարի անց ընդարձակվեց և վերածվեց գիշերօթիկի։ Բարձր դասարաններում վարժարանի ուսուցման լեզուն ֆրանսերենն էր, պարտադիր էր նաև գերմաներենի ուսուցումը։ Վարժարանն իր գործունեության ընթացքում ֆինանսական խնդիրների պատճառով երկու անգամ փակվել է։ Այն ի սկզբանե վայելել է Ավստրիայի կայսրության հովանավորությունը։ Վանատան գետնահարկը շուտով դարձավ մատուռ, որտեղ և սկսեցին կատարել կրոնական արարողություններ։ 1883 թ. սեպտեմբերի 11-ին կաթոլիկ հայերին տրվեց ժողովրդապետություն, բայց վերին իրավասությունը շարունակում էր մնալ լատին եպիսկոպոսի ձեռքը։ 1894 թ. Զմյուռնիայի կաթոլիկ հայերը և հայ ժողովրդապետությունն անկախացան լատին եկեղեցուց և միացան Կ.Պոլսի կաթոլիկ հայերի վերին հոգևոր իշխանությանը¹¹։

Ինչպես նշեցինք, Զմյուռնիայում հայկական եկեղեցիների շարքում առանձնանում էր Ս. Ստեփանոս եկեղեցին, ուր այլևայլ նյութերի հետ մեկտեղ պահվում էին նաև հայերեն ձեռագրեր։ Այդ ձեռագրերի մասին տեղեկանում ենք Տրդատ եպիսկոպոս Պալյանի «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Կեսարիայ, Զմիւռնիայ և ի շրջակայս նոցին» աշխատությունից, որը հրատարակության է

¹⁰ Հ. Յ. Քոսյան, նշվ. աշխ., էջ 309։

¹¹ Նույն տեղում, էջ 339։

պատրաստել Գևորգ Տեր-Վարդանյանը¹²: Աշխատությունում առանձին՝ «Ձեռագիրք Զմիւռնիոյ Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցւոյն» գլխով ներկայացված է 9 ձեռագիր: Նկարագրութիւնների համաձայն՝ վանքում պահվող հնագույն ձեռագիրը գրվել է 1253 թվականին և ունի հետևյալ համառոտ հիշատակարանը. «Փառք Փրկչին և յիշատակ գրչին. ՉԲ (1253)»: Ինը ձեռագրերից 7-ը բովանդակութեամբ Աւետարան են, 1-ը՝ Ատենի ժամագիրք, 1-ը՝ Ձեռաց Մաշտոց: Ձեռագրերը գրվել են 1253, 1311 (Ակներ վանք), 1452 (Կաֆա), 1456 (Բաբերդ), 1489, 1493 (Մելիտինե), 1588, 1733, 1744 թվականներին¹³:

Զմյուռնիայում ոչ միայն պահվել, այլև գրվել և ընդօրինակվել են բազմաթիվ ձեռագրեր: Ս. Ստեփանոս եկեղեցում պահվողներից բացի, Մատենադարանի հավաքածուում կա Զմյուռնիայում ընդօրինակված և պահված շուրջ 44 ձեռագիր¹⁴: Ըստ բովանդակության՝ այդ ձեռագրերը կրոնական, բժշկական, փիլիսոփայական, պատմա-բանասիրական բնույթի են, հանդիպում են նաև տոնացույցներ, ըստ ժամանակագրության՝ գրվել են XVII-XIX դդ.: Հնագույն ձեռագիրը, որ 1635 թ. ընդօրինակել է Սարգիս երեց Հալապցին, բժշկարան է (Ամիրզովլաթ Ամասիացու «Ուսումն բժշկութեան արհեստի»), ունի ճակատագարդ:

Մատենադարանում կա հինգ ձեռագիր՝ գրված Զմյուռնիայում և շարունակված ու լրացված այլ վայրերում. ՄՄ 805 (1705 թ., 1707 թ., Տուրղուտ (Իզմիր), Կարբի) Գրիգոր Տաթևացի, «Գիրք Հարցմանց», ՄՄ 1243 (1681 թ., 1721 թ., Զմյուռնիա (Ա), Թոմայ առաքյալի վանք (Բ)) «Ժողովածու», ՄՄ 1405 (1651 թ., 1765 թ., Զմյուռնիա, էջմիածին) «Ժողովածու», ՄՄ 5571 (1657 թ., 1659 թ., Զմյուռնիա, Սուրաթ (Հնդկաց երկիր)) «Մասունք Աստուածաշնչի», ՄՄ 10272 (1816 թ., 1830 թ., Իզմիր, Պոլիս) «Հաշուէմատեան Կարապետի եղիվարդեան»: ՄՄ 5817 ձեռագիրը, որը փիլիսոփայական բնույթի ժողովածու է (1707 թ., 1715 թ.), գրվել է «Սէշովն»-ում (Սուլապայում) և հետագայում շարունակվել Զմյուռնիայում:

Այդ ձեռագրերի մեջ առանձնանում են կաթոլիկ հայության պահանջները բավարարելու նպատակով արված՝ կաթոլիկ աշխարհում հայտնի հեղինակների աշխատութիւնների թարգմանութիւնները. նշենք մի քանիսի անունները՝ Մարտինոս Պէքանեան, Յակոբ Վոռաճին, Կուռնելիոս Ալափիտեա, Ալեքսանդր Գալամաթո, Յովհան Պոնայի Կարդինալ և ուրիշներ: Ձեռագրերի գրեթե կեսը լուսանցագարդ են (բուսական, հյուսածո գարդեր, հրեշտակներ և այլն) և ունեն մանրանկարներ, գլխավորապես՝ խորաններ, կիսախորաններ, ինչպես

¹² Տ. Պալեան, *Յուզակ հայերէն ձեռագրաց ի Կեսարիայ, Զմիւռնիայ և ի շրջակայս նոցին*, Եր., 2002:

¹³ Տ. Պալեան, նշվ. աշխ.:

¹⁴ *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի*, Բ. Ա, Բ, Գ, Եր., 1965, 1970, 2007:

նաև տերունական, հմայական պատկերներ: Հավաքածուում կան թռչնագիր, գազանագիր, մարդագիր ձեռագրեր: Ձեռագրերի մեջ հանդիպում են նաև տպագիր մանրանկարներ և առանձին նկարներ:

Զմյուռնիայում գրված, ընդօրինակված և պահված ձեռագրերի նկարագրություններ կարելի է գտնել Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբեանց ձեռագրացուցակում: Դրանք 27-ն են՝ գրված XVII-XIX դդ., բովանդակությամբ՝ հիմնականում կրոնական և պատմա-բանասիրական բնույթի: Հնագույնը 1661 թ. ընդօրինակված մագաղաթյա, արծաթապատ կազմով Ավետարան է (ձեռ. 2604), ստացողը մահտեսի Մարութան է¹⁵: Հավաքածուի Զմյուռնիային վերաբերող գրեթե բոլոր ձեռագրերը գրված են նոտրգրով կամ շղագրով, կազմերը կաշեպատ են, կաշեպատ տախտակեա (երբեմն դրոշմազարդ), կաշեպատ խավաքարտեա, կիսակաշեպատ, կիսալաթ խավաքարտեա: Ի տարբերություն ՄՄ հավաքածուի՝ Զմյուռնիայի հետ կապված ձեռագրերի, Երուսաղեմի՝ Զմյուռնիային վերաբերող հավաքածուի մեջ քիչ են պատկերազարդ ձեռագրերը, երբեմն հանդիպում են տպագիր նկարներ, գունավոր զարդագրեր, հազվադեպ՝ լուսանցազարդեր և գլխազարդեր ունեցող ձեռագրեր:

Զմյուռնիային վերաբերող 12 ձեռագրի նկարագրություն կա Վենետիկի Մխիթարեանց ձեռագրացուցակում: Հնագույնը XV-XVI դարերից է, բովանդակությամբ՝ Գանձարան, գրված բոլորգրով (ձեռ. 772), կազմը՝ փայտե միջուկով դրոշմազարդ կաշի է¹⁶: Հավաքածուի Զմյուռնիային վերաբերող ձեռագրերն ըստ բովանդակության կրոնական են, պատմաբանասիրական, փիլիսոփայական, կա նաև տոնացուցներ: Ձեռագրերի մի մասը գրված է բոլորգրով, մյուս մասը՝ նոտրգրով, կազմերը մեծամասամբ կաշեպատ տախտակներ են՝ հաճախ դրոշմազարդ, ոսկեդրոշմ, հանդիպում են գունավոր կաշիներ (կարմիր, սև, շագանակագույն): Ձեռագրերի մեծ մասը նկարազարդ է, կան լուսանցազարդեր, խորաններ, կիսախորաններ, հաճախ հանդիպում են նկարներ հետևյալ պատկերազրույթյամբ՝ Հովակիմ և Աննա, Հիսուսի հարությունը, Աստվածածինը մանուկ Հիսուս գրկին և այլն): Ձեռագրերի խորագրերը մեծամասամբ կարմրագիր են, կան թռչնագրեր:

Զմյուռնիային վերաբերող ևս 13 ձեռագրի նկարագրություն է պարունակում Վիեննայի Մխիթարեանց ձեռագրացուցակը: Հնագույն ձեռագիրը 1512 թ. գրված «Ժամագիրք» և «Պատարագամատուց» է, գրված բոլորգիր տառատեսակով, գրիչն է Հովհաննես եպիսկոպոսը, վերջինս նաև ծաղկողն ու կազմողն է, ինչպես նաև ստացողը (ձեռ. 1023)¹⁷: Ըստ բովանդակության՝ կրոնական,

¹⁵ Ն. Պողարեան, Մայր Յուզակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Կ. Ա., Երուսաղեմ, 1966, էջ 269:

¹⁶ Ս. Ճեմեմեան, Մայր Յուզակ Հայերէն Ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, Կ. Ն., 1995, էջ 450:

¹⁷ Հ. Ոսկեան, Յուզակ Հայերէն Ձեռագրաց Մխիթարեան Մատենադարանին ի Վիեննա, Կ. Բ., 1963, էջ 612:

պատմա-բանասիրական, աշխարհագրական բնույթի ձեռագրեր են, որոնց մի մասը գրված է բոլորգիր, նոտրգիր, երբեմն էլ՝ շղագիր տառատեսակներով: Ձեռագրերն ունեն զարդագրեր (երբեմն կրկնագույն՝ մանուշակ և ոսկի), թռչնագրեր, լուսանցազարդեր, կազմերը, հիմնականում կաշեպատ են, հանդիպում են կիսակաշվե, լաթապատ, կիսալաթապատ կազմեր: Կազմերի մի մասի վրա կան ճնշումով արված ոսկեզօծ դրոշմներ (ձձ. 2077, 2078, 2186):

Նոր-Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի ձեռագրացուցակում կա Զմյուռնիային վերաբերող մեկ ձեռագրի նկարագրություն (ձեռ. 368)¹⁸: Առաջինը «Մեկնութեանց ժողովածու» է, գրվել է 1762-1763 թթ., գրիչը՝ Սողոմոն արեղա էջմիածնեցին է: Երկրորդը գտնվում է Ամենափրկիչ վանքի թանգարանում (ձեռ. 160)¹⁹, «Քարոզգիրք» է գրված XVIII-XIX դդ., նոտրգիր է, կազմ չունի:

Զմյուռնիայում գրված մեկ այլ ձեռագրի նկարագրության հանդիպում ենք Արմաշի վանքի ձեռագրացուցակում (ձեռ. 136): Բնույթով կրոնական է («Կերակուր քահանայից»), գրվել է 1822 թ., շղագիր տառատեսակով, գրիչը՝ Հովհաննես քահանա Միրզայանն է: Ձեռագիրը Արմաշ է տարվել 1836 թ.: Այդ մասին կարդում ենք ձեռագրի նկարագրության մեջ՝ «Ընծայեալ վանուցս 1836. Օգոստոս 18»:

Զմյուռնիայում գրված մեկ այլ ձեռագրի նկարագրության հանդիպում ենք Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսության ձեռագրացուցակում (ձեռ. 14)²⁰: Ձեռագիրը Սաղմոսարան է, ընդօրինակված Զմյուռնիայում 1650 թ., գրիչն է Տոնապետ դպիրը, գրված է բոլորգիր տառատեսակով, ունի լուսանցազարդեր, թռչնագրեր, հանգուցազարդեր, կազմը տախտակե միջուկով մուգ շագանակագույն դրոշմազարդ կաշի է:

Ստորև ներկայացնում ենք Զմյուռնիայում գրված, պահված և ընդօրինակված ձեռագրերի ցանկը՝ համառոտ նկարագրությամբ:²¹

¹⁸ Հ. Ոսկեան, Յուզակ Հայերեն Ձեռագրաց Նոր-Ջուղայի Ամենափրկիչ Վանքի, Կ. Ա., Վիեննա, 1970, էջ 560:

¹⁹ Լ. Ջ. Մինասեան, Յուզակ Ձեռագրաց Նոր-Ջուղայի Ա. Ամենափրկչեան Վանաց Թանգարանի, Խմբ.՝ Օ. Ս. Եգանեան, Կ. Բ, Վիեննա, 1972, էջ 170:

²⁰ Ըստ ձեռագրացուցակի՝ նվիրատուների ցանկի, այս ձեռագիրը Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսությանն է նվիրել Կիպրոսի թեմական խորհուրդը (1948 թ., 1978 թ.), ձեռագիրը նկարագրված է նաև Կիպրոսի ձեռագրացուցակում (տե՛ս Ն. Ակիմեան, Յուզակ Հայերեն Ձեռագրաց Նիկոսիայի Ի Կիպրոս, Վիեննա 196, էջ 77, ձեռ. 30):

²¹ Ուսումնասիրությունն կատարվել է միայն հրատարակված ձեռագրացուցակների հիման վրա:

Յուցակ Ձմյուռնիայի ձեռագրերի

Ա. Ձմյուռնիայի Ա. Ստեփանոս եկեղեցու հավաքածու²²

1. Ձեռ. 86, Աւետարան, ՋԼԸ-1489 թ., Գրիչ, Ստացող՝ Ազարիա: Ծաղկող՝ Աբրահամ (1495 թ.): Ստացող՝ Յովհաննէս տանող (1495 թ.), ապա՝ Յովհաննէս ֆեյ (1677 թ.), Աւետիս Երեւանցի (ժէ. դ.): Թուղթ կոկող՝ Եղիա: Թերթ՝ 288: Նիւթ՝ թուղթ, բամպակեայ: Մեծութիւն՝ 17,5x13: Գրութիւն՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ հին արեւելեան, տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն՝ պատկեր՝ 4 հատ, կիսախորան՝ 4 հատ: Լուսանցազարդ՝ ամէն գլխոց լուսանցք: Զարդագիրք՝ նոյնպէս ամէն գլխոց առաջին գիրք:

2. Ձեռ. 87, Աւետարան, 1733էն շատ առաջ: Թերթ՝ 229: Նիւթ՝ թուղթ, բամպակեայ: Մեծութիւն՝ 22x[2]6,50: Գրութիւն՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ տախտակեայ կաշեպատ. Երկու արտաքին կողերու վրայ արծաթեայ խաչեր դրուած են: Մանրանկարչութիւն՝ պատկեր՝ 4 հատ: Կիսախորանք՝ 4 հատ: Լուսանցազարդ՝ ամէն գլխոց լուսանցք: Թռչնագիրք և Զարդագիրք՝ ամէն գլխոց սկզբնատառերը:

3. Ձեռ. 88, Աւետարան, ՋԵ-1456 թ.: Բաբերդ: Գրիչ՝ Յովհաննէս: Ստացող՝ Յովհաննէս ֆեյ. եւ եղբայրը՝ Յունան: Թերթ՝ 333: Նիւթ՝ թուղթ, բամպակեայ: Մեծութիւն՝ 22,50x16: Գրութիւն՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ հին արեւելեան տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն՝ պատկեր, [Խորան՝], [Կիսախորան՝]: Լուսանցազարդ՝ կան ամէն գլխոց լուսանցքները: Վերնագիրք՝ կարմուռ են:

4. Ձեռ. 89, Աւետարան, ՋԿ-1311թ.: Ակներ վան: Գրիչ՝ Գրիգոր: Մեկենաս՝ խաչատուր միայնակեաց: Ստացող՝ Գրիգոր կր. միայնակեաց, ապա՝ Խոչկա ուխտ: Թերթ՝ 376: Նիւթ՝ թուղթ. Բամպակեայ: Մեծութիւն՝ 24,50x16: Գրութիւն՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ արեւելեան հին, տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան: Լուսանցազարդ՝ ամէն գլուխներու լուսանցք:

5. Ձեռ. 90, Աւետարան, ՌԼԵ- 1588 թ.: Գրիչ եւ Ծաղկող՝ Պօղոս եպս. Գառնգուց: Մեկենաս՝ խօնայ Մանուկ: Ստացող՝ Սուրբ Փրկիչ եկղ.: Թուղթ կոկող՝ Գալուստ մալազ: Թերթ՝ 323: Մեծութիւն՝ 26x17,50: Գրութիւն՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ հին արեւելեան, տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն՝ պատկեր՝ թուղթ 4 հատ. Կիսախորանք՝ համաբարբառներու եւ 4 ատետարաններու սկիզբները: Լուսանցազարդ՝ ամէն գլխոց լուսանցքներ: Զարդագիրք՝ ամէն գլխոց սկզբնատառերը:

²² Տե՛ս Տ. Պալեան, Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Ի Կեսարիայ, Ձմիւռնիայ եւ Ի Շրջակայս նոցին, կազմեց՝ Գ. Տէր-Վարդանեան, Եր., 2002:

6. Ձեռ. 91, Աւետարան, ՁԽԲ- 1493թ.: Մելիտինէ: Գրիչ՝ Սահակ արեւոյ: Ստացող՝ Յովհաննէս Բահանայ: Թերթ 281: Նիւթ՝ թուղթ. բամպակեայ, դեղնագոյն: Գրուածքը՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորանք թուով 4 հատ: Լուսանցազարդ՝ ամէն գլխոյ լուսանցք: Ջարդագիրք՝ ամէն գլխոյ սկզբնատառեր: Գլխագիրք՝ կարմրաւ են:

7. Ձեռ. 92, Աւետարան, ՁԲ- 1253թ.: Թերթ 315: Մեծութիւն՝ 16,5x9,5: Գրուածքը՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն՝ պատկերք 4 հատ: Կիսախորանք 4 հատ: Լուսանցազարդ՝ ամէն գլխոյ լուսանցք: Սկզբնատառք՝ իւրաքանչիւր համարի սկզբնատառերը ոսկեգօծ եւ շատ գեղեցիկ:

8. Ձեռ. 93, Ատենի Ժամագիրք, 1744էն առաջ: Թերթ 176: Մեծութիւն՝ 35x25: Գրուածքը՝ երկսիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ հին արեւելեան, տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորանք՝ կան գլխատուր գլխոյ սկիզբները: Ջարդագիրք, Թռչնագիրք՝ գլխատուր գլխոյ սկզբնատառերը: Վերնագիրք, Գլխագիրք՝ կարմիր մելանով:

9. Ձեռ. 94, Մաշտոց [Ձեռաց], ՁԱ-1452: Կաֆա՞: Գրիչ՝ Նիկողայոս կրօնատուր: Ստացող՝ նախ գուցէ Գրիչը, ապա յիշատակ եղած է Սուրբ Աստուածածնի վանքը: Ծաղկող՝ Մատթէոս կրօնատուր Կաֆացի: Թերթ 145: Նիւթ՝ թուղթ. բամպակեայ, ողորկեայ: Մեծութիւն՝ 17,5x13,5: Գրուածքը՝ միասիւնակ: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ հին արեւելեան, տախտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարչութիւն, խորանք՝ մեկ հատ: Լուսանցազարդք, Ջարդագիրք՝ ամէն գլուխներու լուսանցք:

Բ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի հավաքածու²³

10. Ձեռ. 163, Մարտինոս Պէֆանեան, Անալոնիա, ՌՄԿԱ.-1812, Չմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհաննէս Միրզայեան Վանանդեցի: Ստացող՝ Ստեփանոս վրդ. Տիխիսեցի: Թերթ 238: Նիւթ՝ թուղթ, լուսադրոշմով: Մեծութիւն՝ 23,9x18: Գրուածքը՝ միասիւնակ: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ դրոշմազարդ շաքանակագոյն կաշի:

11. Ձեռ. 175, Ժողովածոյ, 1818-1819, Չմիտնիա: Գրիչ, Ստացող՝ Կարապետ եղիազարեան-Սարգսեան Վաղարշապատցի: Թերթ 264+2: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 23,5x19,5: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ ոսկեդրոշմ շաքանակագոյն կաշի: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորանք: Լուսանցազարդ՝ բուսական, զարդագիրք՝ գազանագիր, թռչնագիր, մարդագիր:

²³ Տե՛ս Օ. Եգանյան, Ա. Չեթունյան, Փ. Անթարյան, *Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի*, հ. Ա, Երևան, 1965, հ. Բ, եր., 1970, Ա. Մալխասյան, հ. Գ, եր., 2007:

12. Ձեռ. 176, ժողովածու, 1813 թ., Ձմիտնիա: ՌՃԿԲ-1813: Գրիչ՝ Յովհաննես Միրզայեան Վանանդեցի: Թերթ՝ 118: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 23,3x17,1: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նօտագիր: Կազմ՝ ստուարաթուղթ:

13. Ձեռ. 407, Յակոբ Վօսանիւն, Բանֆ Ոսկիականֆ, ՌՄԺԷ-1768, Իզմիւրին: Գրիչ՝ Սողոմոն արդյ.: Թերթ՝ 242: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 30x21,5: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նօտագիր: Կազմ՝ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան: Գոյներ՝ կարմիր:

14. Ձեռ. 409, Յակոբ Վօսանիոյ Բանֆ Ոսկիականֆ, ՌՃԺԶ-1767: Իզմիւրին: Գրիչ՝ Սողոմոն՞ն արդյ. (հմմտ. Ձեռ. 407): Ստացող՝ Ղուկաս Կարնեցի: Թերթ՝ 207, նիւթ՝ թուղթ, մեծութիւն՝ 30x19: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նօտագիր: Կազմ՝ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան: Գոյներ՝ կարմիր:

15. Ձեռ. 413, Բժշկարան, ՌԶԴ-1635: Իզմիր: Գրիչ՝ Սարգիս երէց Հալապցի (10ա-102բ), Մարգար Դպիր (103ա-6բ, 109բ-89բ): Ստացող՝ Աւետիֆ Ջուղայեցի: Թերթ՝ 200+1: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 26,5x20,5: Գրութիւն՝ երկսիւն, միասին: Գիր՝ նօտագիր, շղագիր: Կազմ՝ տախտակեայ: Մանրանկարչութիւն՝ ձակատազարդ, Ջարդագիր՝ հանգուցագիր, գոյներ՝ կարմիր:

16. Ձեռ. 805, Գրիգոր Տաթևացի Գիրք Հարցմանց, ՌՃԾԴ-ՌՃԾԶ-1705-1707: Տուրդուտ, Գօզալիսէր, Ուշաղ, Ձմիտին, Կարբի: Գրիչ, Ստացող՝ Վարդան Էրէց Կարբեցի: Թերթ՝ 499: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22x17: Գրութիւն՝ միասին, երկսիւն: Գիր՝ նօտագիր: Կազմ՝ դրոշմազարդ, շագանակագոյն կաշի՝ դոնակով: Մանրանկարչութիւն՝ բոլորակ երկոտասան հողմոց: Կիսախորան, նակատազարդ: Լուսանցազարդ՝ բուսական, կենդանական, հրեշտակ: Ջարդագիր՝ թռչնագիր: Գոյներ՝ կարմիր, սև:

17. Ձեռ. 842, Յովհան Քոնեցի գիրք ի վերայ երկուց բնութեանց, ՌՃԶԷ-1738: Իզմիր, ի վանս Յֆօլանդի: Գրիչ՝ Յովհաննէս Ճահուկեցի: Թերթ՝ 146: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 16x10,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նօտագիր: Կազմ՝ դրոշմազարդ, շագանակագոյն կաշի: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան, իսաչ, վերջնազարդ, զարդաշրջանակ: Գոյներ՝ կարմիր, դեղին, սև, ուրուագծային:

18. Ձեռ. 927, ժողովածոյ, ՌՄԾԵ- 1806: Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհաննէս Միրզայեան Վանանդեցի: Թերթ՝ 250: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22x18: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նօտագիր: Կազմ՝ դրոշմազարդ, շագանակագոյն կաշի:

19. Ձեռ. 1291, Գրիգոր Տաթևացի Մեկնութիւն Աւետարանին Մաթթի, ՌՃԽԴ-1695: Ձմիտին: Ստացող՝ Կիրակոս Թալեցի: Թերթ՝ 246: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20,3x15,5: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ բոլորգիր, նօտագիր, կազմ՝ դրոշմազարդ սև կաշի:

20. Ձեռ. 1374, Մեսրոպ Գանձակեցի Մեկնութիւն Կաթողիկեայց Թղթոց, ՌՄԷ- 1758: Գրիչ՝ Մեսրոպ Գանձակեցի: Ստացող՝ Աբրահամ վրդ:

Աստապատեցի: Թերթ 159: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22x16,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր, կազմ՝ դրոշմագարդ սեւ կաշի:

21. Ձեռ. 1405, Ժողովածոյ (բաղկացած 3 տարբեր ձեռագրերից): Ձեռ. Ա, ՌՄԺԴ-1765, էջմիածին: Գրիչ, ստացող՝ Վարդան արկ. Աստապատեցի: Թերթ 145: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21,3x15,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր:

22. Ձեռ. Բ, ԺԸ –XVIII: Թերթ 118: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21,3x15,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր:

23. Ձեռ. Գ, ՌՃ-1651, Չմիտնիա: Գրիչ, ստացող՝ Կիրակոս վրդ. Թալնցի: Թերթ 82: Նիւթ թուղթ լուսագծերով: Մեծութիւն՝ 20x16: Գրութիւն՝ երկսին: Գիր՝ նտարգիր:

24. Ձեռ. 1452, Ժողովածոյ, ՌՄԿԱ-1812 Չմիտնիա: Թերթ 22: Նիւթ կապոյտ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20,6x15,7: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր: Կազմ՝ կտավ:

25. Ձեռ. 1709, Սիմէոն Գաննեցի (Ջուղայեցի) Մեկնութիւն Պրոկղի, ՌՄ-1751, Իզմիր: Գրիչ՝ Յարութիւն դպիր էջմիածնեցի: Ստացող՝ Պետրոս վրդ.: Թերթ 114: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 16,2x11: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր: Կազմ՝ դրոշմագարդ շագանակագոյն կաշի: Մանրանկարչութիւն՝ նակատագարդ:

26. Ձեռ. 2206, Ժողովածու, ՌՄԿԹ- 1820, Չմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհանն Բն. Էօռէմիշու: Ստացող՝ Ստեփանոս արքայ.: Թերթ 431-1: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 27x19: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր: Կազմ՝ դրոշմագարդ շագանակագոյն կաշի: Մանրանկարչութիւն՝ առատ:

27. Ձեռ. 2243, Ժողովածոյ, 1698 թ., Չմիտնիա: Գրիչ՝ Գրիգոր երէց Կոստանդնուպօլսեցի: Թերթ 215: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21,3x15,2: Գիր՝ նտարգիր: Կազմ՝ դրոշմագարդ շագանակագոյն կաշի:

28. Ձեռ. 2716, Կոստնեյիոս, Մեկնութիւն Գրոցն Մովսիսի, 1807 թ., Չմիտնիա: Գրիչ՝ Ազարիայ Տէր Գրիգորեան: Ստացող՝ Ստեփանոս Տփիսիսեցի: Թերթ 333: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 31,2x19,8: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան, լուսանցագարդ: Կազմ՝ կիսադրոշմ:

29. Ձեռ. 2718, Պետրոս Բերթումեան, Մատենագրութիւն, 1817, 1820 թթ., Չմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհանն Միրզայեան Վանանդեցի: Ստացող՝ Փիլիպպոս արքեպս: Թերթ 239: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19,7x19,5: Գրութիւն՝ երկսին: Գիր՝ նտարգիր: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան: Կազմ՝ կա:

30. Ձեռ. 2758, Ներսէս Լամբրոնացի, Մեկնութիւն Յայտնութեանն Յովհաննու, 1802թ., Իզմիր: Ստացող՝ Ստեփանոս Տփիսիսեցի: Թերթ 126: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 23x18: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նտարգիր: Կազմ՝ կիսադրոշմ:

31. Ձեռ. 2955, ժողովածու, 1758 թ., Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Մեսրոպ Գանձակեցի: Ստացող՝ Աբրահամ Աստապատեցի: Թերթ՝ 205: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21,4x15,3: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Մանրանկարչութիւն՝ տերունական, կիսախորան, լուսանցազարդ: Կազմ՝ կիսադրոշմ:

32. Ձեռ. 3090, ժողովածու, 1804 թ., Ձմիտնիա: Գրիչ, Ստացող՝ Ստեփանոս Տփիսիսեցի: Թերթ՝ 123: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19,6x14: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ կիսադրոշմ:

33. Ձեռ. 3186, ժողովածու, 1759 թ., Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Մեսրոպ Գանձակեցի: Ստացող՝ Զաֆարիա վրդ.: Թերթ՝ 144: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 15,2x9,5: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան, լուսանցազարդ: Կազմ՝ կտղ:

34. Ձեռ. 3280, ժողովածոյ, 1697 թ., Ձմիտնիա: Ստացող՝ Կիրակոս Թալնցի: Թերթ՝ 226: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20,4x15,6: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ կս:

35. Ձեռ. 3312, Յովհաննէս Վանանդեցի, Տեսարան Հանդիսիցն Հայկայ, Արամայ եւ Արայի, 1829 թ., Ձմիտնիա: Գրիչ՝ հեղինակը: Ստացող՝ Գրիգոր Կոստանդեան: Թերթ՝ 122: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20,4x15: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ ստվարաթուղթ:

36. Ձեռ. 3370, Պետրոս Բերթումեան, Աստուածամանութիւն, 1809 թ., Ձմիտնիա: Գրիչ, Ստացող՝ Ստեփանոս Յովհաննէան Թիֆլիզեցի: Թերթ՝ 123: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19,9x16,2: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ կս:

37. Ձեռ. 4605, Կոտնելիոս Ալափիտայ, Մեկնութիւն գրոցն Մովսէսի, 1817, Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Տէր Յովհան (վարժապետ Ձմիտնիոյ): Ստացող՝ Յակոբ Միրզաեան: Թերթ՝ 17: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 30x21: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ լս:

38. Ձեռ. 4855, Պետրոս Բերթումեան Աղբիւր Բացեալ, 1822 թ., Էօսէմէշ (Ձմիտնիոյ վիճակ): Գրիչ՝ Յօհան Բհյ: Ստացող՝ Գաբրիէլ վրդ.: Թերթ՝ 29x21: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ կս:

39. Ձեռ. 5010, Աղզեֆսանդր Գալամաթօ, Անտառ նօրագոյն մտածմանց, 1814 թ., Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհան Միրզայեան Վանանդեցի: Թերթ՝ 189: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21x14,6: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան: Կազմ՝ կիսադրոշմ:

40. Ձեռ. 5571, Մասունֆ Աստուածաշնչի, 1657-1659 թթ., Ձմիտնիա, Սուրաթ (Հնդկաց երկիր): Գրիչ, Ստացող՝ Պետրոս: Թերթ՝ 228: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21x15: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան: Կազմ՝ կտղ:

41. Ձեռ. 5763, Յովհաննէս Միրզայեան Վանանդեցի, Ներբողանֆ, 1816 թ., Ձմիտնիա: Գրիչ՝ հեղինակը: Թերթ՝ 46: Մեծութիւն՝ 21x15: Գրութիւն՝ միասիւն:

սին: Գիր՝ նոտրգիր: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան, լուսանցազարդ: Կազմ՝ սովարաթուղթ:

42. Ձեռ. 5817, Ժողովածու, 1707, 1715 թթ., Սէջովն (Ա), Չմիտնիա (Բ): Գրիչ՝ Ներսէս երէց (Ա): Ստացող՝ Հայրապետ վրդ. (Բ): Թերթ՝ 88: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20,5x14: Գրութիւն՝ միասին, երկսին: Գիր՝ նոտրգիր, բոլորգիր: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան, լուսանցազարդ:

43. Ձեռ. 6023, Յովհաննէս Միրզայեան Վանանդեցի, Մատենագրութիւն, ԺԹ դ. (1804-ից հետո), Չմիտնիա: Թերթ՝ 98: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 17,5x11: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ դրոշմազարդ լս.:

44. Ձեռ. 7002, Աղօթամատոյց, 1703 թ., Իզմիր: Գրիչ՝ Չափար: Թերթ՝ 208: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 15,8x10,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ բոլորգիր: Մանրանկարչութիւն՝ տպագիր նկար Ֆրանցիսկոսի, կիսախորան, լուսանցազարդ: Կազմ՝ կիսադրոշմ:

45. Ձեռ. 7128, Ժողովածու, 1693 թ., Իզմիր: Թերթ՝ 243: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 12x8: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ բոլորգիր, նոտրգիր: Կազմ՝ կս:

46. Ձեռ. 8634, Յովհան Պոնայի Կարդինալ, Կերակուր Քահանայից, 1822 թ., Չմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհան Միրզայեան Վանանդեցի: Թերթ՝ 32: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 24x18: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ լս:

47. Ձեռ. 8792, Գրիգոր Աբեպա. Բեսարաբիոյ, Հայելի Ուղղափառութեան Հայաստանեայց Եկեղեցոյ, 1826 թ., Չմիտնիա: Գրիչ, Ստացող՝ Տէր Յարութիւն ֆիյ: Թերթ՝ 20: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20,5x16: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ ստուարաթուղթ:

48. Ձեռ. 8809, Կոտնէլիոս Ալափիտայ, Մեկնութիւն Գրոցն Մովսիսի, 1807թ., Չմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհաննէս Միրզայեան Վանանդեցի: Թերթ՝ 186: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21,2x18: Մանրանկարչութիւն՝ կիսախորան: Կազմ՝ կիսադրոշմ:

49. Ձեռ. 9359, Հմայիլ, 1765 թ., Չմիտնիայ: Գրիչ՝ Աստուածատուր արց.: Ստացող՝ Աւետիս: Թերթ՝ 99: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 10,5x7,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Մանրանկարչութիւն՝ տերունական և հմայական: Կազմ՝ կտ, արծաթյա, ականակոտ խաշով:

50. Ձեռ. 9368, Երեմիա Դպիր, Երկոտասան ազգ Իսրայէլի, 1818 թ., Չմիտնիա: Գրիչ՝ հեղինակը: Թերթ՝ 1: Տրամագիծ՝ 37,3x36,3: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ թղթապանակ:

51. Ձեռ. 9656, Ժողովածու, 1695 թ., Չմիտնիա: Ստացող՝ Պրն. Գասպար, Կարապետ արց.: Թերթ՝ 94: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 16x10,8: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Մանրանկարչութիւն՝ տերունական, կիսախորան, լուսանցազարդ: Կազմ՝ կս:

52. Ձեռ. 10268, Հարանց Վարժ Ֆոսանգայ (թրգմ. Ստ. Լեհացի), 1700 թ., Ձմիտին: Ստացող՝ Յովսեփ վրդ.: Թերթ՝ 10: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21,3X15,5: Գիր՝ նոսրգիր: Կազմ՝ լւ:

53. Ձեռ. 10272, Հաշուէմատեան Կարապետի եղիվարդեան, 1816-1832 թթ., [Իզմիր-Պօլիս]: Գրիչ, Ստացող՝ հեղինակը: Թերթ՝ 78: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 26,5X19: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ շղագիր: Կազմ՝ կաղ:

54. Ձեռ. 10674, Հմայիլ, 1698 թ.: Ստացող՝ Յարութիւն: Թերթ՝ 88: Նիւթ՝ մագաղաթ, թուղթ: Մեծութիւն՝ 8X5,5: Գիր՝ բոլորգիր: Մանրանկարչութիւն՝ առատ: Կազմ՝ կաղ:

Գ. Երուսաղէմի Սուրբ Հակոբեանց վանքի հավաքածու²⁴

55. Ձեռ. 102 Ա, Պարտեզ Հովուաց - (Յակոբ Մարկանտիոս), 1820 թ.: Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհանն Քհյ. Միրզայեան: Թերթ՝ 348: Նիւթ՝ թուղթ հասարակ: Մեծութիւն՝ 32X21X3: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոսր շեղագիր: Կազմ՝ կաշեպատ:

56. Ձեռ. 128, Ա. - Մեկնութիւն Առ Որս Գրոց. - Մեսրոպ Վրդ. Գանձակեցի, 1750, Բ.-Մեկնութիւն Գանձիկի-Կոտունելիոս, ՌՄԹ-1760: Իզմիր: Գրիչ՝ առաջին մասին, Մեսրոպ Վրդ. Գանձակեցի: Ստացող՝ Պօղոս Վրդ. Վանեցի: Թերթ՝ 720: Նիւթ՝ թուղթ տոկուն: Մեծութիւն՝ 30X21X5: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոսրգիր, նոսր շեղագիր: Զարդազրէր՝ իւրաքանչիւր գլուխի սկիզբը, երկրորդ մասի մեջ: Կազմ՝ կաշի:

57. Ձեռ. 131, Մեկնութիւն Յայտնութեան-Պետրոս Եպս. Աղամալեան, 1822 թ.: Ձմիտնիա: Գրիչ եւ Ստացող՝ Յովհաննէս Քհն. Ձմիտնացի: Թերթ՝ 136: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 31X19X1,5: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոսրգիր կանոնատու: Նկար՝ Յովհ. Ավետարանիչ: Կաշեկազմ:

58. Ձեռ. 149, Մեկն. Աւետարանին Դուկասու - Սարգիս Վարդապետ (Կունտ), 1821: Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Տէր Յոհանն Քահանայ, որդի Օնոփրիոսի: Թերթ՝ 344: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 31X20X3: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոսրգիր:

59. Ձեռ. 196, Մեկնութիւն Յորայ - Պետրոս Արք. Աղամալեան 1776, 1817-1818 թթ.: Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Յօհանն Քահանայ Ձմիտնիացի: Ստացող՝ ինքը՝ գրիչը: Թերթ՝ 139: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 30X20X3: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոսրգիր: Նկար՝ մարգարէն Յօր: Կաշեկազմ:

60. Ձեռ. 253, Ա. - Մեկնութիւն Ծննդոց, Բ - Քարոզգիրք, 1820 թ.: Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Տէր Յօհանն Քահանայ: Թերթ՝ 226: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 28X20X2: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոսր շեղագիր: Կաշեկազմ:

²⁴ Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Կ. Ա, Երուսաղէմ, 1966, Կ. Բ, Երուսաղէմ, 1967, Կ. 5-րդ, Երուսաղէմ, 1971, Կ. 6-րդ, Երուսաղէմ, 1972, Կ. 7-րդ, Երուսաղէմ, 1974, Կ. 8-րդ, Երուսաղէմ, 1977:

61. Ձեռ. 360, Կերակուր Քահանայից - Թարգմ. Վարդան Կրօնաւոր, 1833 թ.: Չմխտին: Գրիչ՝ Դափթ Վրդ. [Կարնեցի], Մ. Ս. Յ.: Թերթ 46: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 25x21: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Անկազմ:

62. Ձեռ. 374, Ա. - Մեկնութիւն Գրոցն Յովբայ - Պետրոս Արք. Աղամալեան, (1776), 1828թ.: Չմխտնիա: Գրիչ՝ Գրիգոր Դպիր Չմխտնիացի: Ստացող՝ Դավիթ Վրդ. Գէորգեան, Կարնեցի: Թերթ 316: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 25x20x2: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Կաշեկազմ:

63. Ձեռ. 380, Ճարտասանական և Քարոզք, 1810 թ.: Չմխտնիա: Գրիչ՝ Յովհաննէս Քհն. Չմխտնիացի: Թերթ 212: Նիւթ թուղթ: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Կաշեկազմ:

64. Ձեռ. 421, Ա. - Աստուածանմանութիւն - Պետրոս Վրդ. Աղամալեան, 1821 թ., Բ. - Կշիռ Արդարութեան - Պետրոս Արք. Բերթումեան, 1828 թ.: Տեղ՝ Ա մասի՝ Չմխտնիա, 2-րդ մասի՝ Երուսաղէմ: Գրիչ՝ Հայրապետ Դպիր, սպա Սարկաազ: Թերթ 166+50: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 24x18x1,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Չարդագրեր՝ այլազան ոճերով:

65. Ձեռ. 489, Ժողովածոյ, ԺԼ-դար: Թերթ 192: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 28x18x1,5: Գրութիւն՝ երկսին: Գիր՝ նոտրգիր: Թղթակազմ:

66. Ձեռ. 493, Ա.-Պատմութիւն - Կիրակոս Գանձակեցի, Բ - Պատմութիւն Լէնկթմոյ - Թումայ Վրդ. Մեծոփեցի, 1778-1780 թթ.: Չմխտնիա: Թերթ 14+92+34+206+16+66+30: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 23x17x4: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ կաշեկազմ տախտակեայ:

67. Ձեռ. 584, Գիրք Հոգեաց եւ Հրեշտակաց - Թ. Ագոսնացի, թրգմ. Ստեփանոս Լեհացի (1671 թ.), 1817-1820 թթ.: Չմխտնիա: Գրիչ և Տէր՝ Յովհաննէս Քհն. (Ալթպարմախեան): Թերթ 329: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22x18x5: Գրութիւն՝ երկսին: Գիր՝ նոտր շեղագիր կանոնաւոր: Կազմ՝ կաշեկազմ խաւարտեայ:

68. Ձեռ. 733, Յաղագս Միութեան Եկեղեցոյ - Գէորգ Վրդ. Մխիթարյիմօղլու (1707), 1817 թ.: Չմխտնիա: Գրիչ և Ստացող՝ Յովհաննէս Քհնյ. Չմխտնիացի: Թերթ 136: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22x17,5x1,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Կաշեկազմ խաւարտեայ:

69. Ձեռ. 809, Անալոնիա - Մարտինոս Պէֆանեան, 1816 թ.: Գրիչ և Ստացող՝ Յովհաննէս Քհնյ. Չմխտնացի: Թերթ 588: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20x17x5: Գրութիւն՝ երկսին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Կաշեկազմ:

70. Ձեռ. 1089, Ա. - Հարանց Վարք, Բ - Ժողովածոյ, 1681 թ.: Իզմիր: Թերթ ԻԶ+414: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 9x14x4: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտրգիր:

71. Ձեռ. 1099, Շաղկապ Աստուածաբանական Պրոկղի - (Մեկն. Սիմէոն Եպս. Գառնեցի, 1824 թ.: Իզմիր: Գրիչ և Ստացող՝ Յովհաննէս Քա-

հանայ: Թերթ 268: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20x15x2,5: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Կաշեկազ:

72. Ձեռ. 1101, Պատմութիւն Հայոց -Յովհաննէս Կաթողիկոս, 1826: Իզմիր: Գրիչ և Ստացող՝ Յովհաննէս Քահանայ: Թերթ 270: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19x15x2,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Կազմ՝ կիսալաթ խաւաւարտեայ:

73. Ձեռ. 1114, Ժողովածոյ, 1818-1821 թթ.: Զմիւռնիա: Գրիչ և Ստացող՝ Յովհաննէս Քհն. Ալթըպարմախեան: Թերթ 84+28+30+110: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19x15x2,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Կազմ՝ կիսակաշի խաւաւարտեայ:

74. Ձեռ. 1134, Մեկնութիւն Յայտնութեանն Յովհաննու - Անդրէաս Եպիսկոպոս, 1822: Իզմիր: Գրիչ և ստացող՝ Յովհաննէս Քահանայ: Թերթ 206: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19x15x2,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Կազմ՝ կիսակաշի խաւաւարտեայ:

75. Ձեռ. 1385, Վարդապետութիւն Եկեղեցոյն Գաղղիոյ, 1818: Զմիւռնիա: Թերթ 36: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 16,5x14: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր:

76. Ձեռ. 1843, Մեկնութիւն Յայտնութեան Յովհաննու - Յովհաննէս, 1824: Գրիչ՝ հեղինակը: Թերթ՝ 106: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22x16x2: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Կազմ՝ կաշեկազմ:

77. Ձեռ. 1845, Մեկնութիւն Յոնանու - Եփրեմ Վրդ. Սսեցի, 1824: Զմիւռնիա: Գրիչ և Ստացող՝ Յովհաննէս Քահանայ, որդի Օնօփրիոսի: Թերթ 2+110: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21x17x1,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ շեղագիր նոտրակերպ: Նկար՝ Յարուցեայ Քրիստոս: Կազմ՝ կիսակաշի:

78. Ձեռ. 2119, Մեկնութիւն Առակաց Աւետարանի - Պետրոս Վրդ. Բերթումեան, 1808: Զմիւռնիա: Գրիչ՝ Յակոբ Աբդ. Մահլիւնեցի: Թերթ 240: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19x15x2,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ շեղագիր: Կաշեկազմ:

79. Ձեռ. 2219, Յաղագս Երկնայնոցն Քահանայապետութեան - թրգ. Ստեփանոս Լեհացի, 1823: Զմիւռնիա: Գրիչ և Ստացող՝ Յովհաննէս քահանայ, որդի Ոնօփրիոսի: Թերթ Ժ+394: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 29x19x4: Գրութիւն՝ երկսին: Գիր՝ նոտր շեղագիր: Զարդանկարք և նկարք: Կաշեկազմ, ոսկեքրուազ:

80. Ձեռ. 2604, Աւետարան, ՌՃԺ1661: Ստացող՝ մահտեսի Մարուքա ի Զմիւռնիա: Արծաթապատ: Մագաղաթ:

81. Ձեռ. 2715, Քարոզք Աղուհացից - Հ. Պապոս Վ. Սենեքր թրգմ. Պիղոս Բ. Պար. Կ. Պոլսոյ, 1872 թ.: Զմիւռնիա: Գրիչ՝ Պոտրոս Վարդապետ: Գրութիւն՝ միասին: Թերթ 460: Նիւթ թուղթ գծաւոր: Մեծութիւն՝ 26,5x20,5x2: Գիր՝ շեղագիր: Կազմ՝ կիսակաշի:

Գ. Վեներտիկի Մխիթարյան Միաբանության հավաքածու²⁵

82. Ձեռ. 78, Սաղմոսարան, 1662 թ.: Գրիչ՝ Սոմիաս: Թերթ 224: Նիւթ մագաղաթ: Մեծութիւն՝ 21,6x16,2 (14,5x9,8): Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ բոլորգիր: Զարդագրեր՝ թոչնագիր: Լուսանցազարդ՝ բազմաթիվ:

83. Ձեռ. 524, Շարական, 1661 թ.: Չըմու՞ն (=Զմիտնեա): Գրիչ՝ Ալեքսիանոս երէց: Ստացող՝ Խէզոսև և Գրիգոր: Թերթ 364: Նիւթ թուղթ մագաղաթանման: Մեծութիւն՝ 9,8x13,5: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ բոլորգիր: Զարդագրեր՝ չափազանց շատ և գեղեցիկ: Լուսանցազարդ: Նկար՝ Յովակիմ և Աննա, Յիսուսի Յարութիւնը: Կազմ՝ փայտեայ կաշեպատ:

84. Ձեռ. 772, Գանձարան, ԺԵ-ԺԶ դար: Թերթ 195: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 14x17: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ բոլորգիր, մաքուր և խազագրուած: Կազմ՝ փայտեայ կաշեպատ, դրոշմանիշ:

85. Ձեռ. 840, Տօնացոյց ԺԳ, 1641: Գրիչ՝ Սարգիս Բահանայ: Ստացող՝ Մինաս վարդապետ Թոխաթեցի: Թերթ 152: Նիւթ մագաղաթ: Մեծութիւն՝ 7x9: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ:

86. Ձեռ. 934, Պատմագիրք Հայոց -Թովմա Մեծովեցի, 1792 թ.: Զմիտնիա: Գրիչ՝ Գալուստ Բահանայ: Թերթ 50: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 18x30: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտր: Խորագրեր՝ կարմիր: Կազմ՝ սեւ կաշի:

87. Ձեռ. 959, Պատմագիրք Հայոց, Արիստակէս Լաստիվերացի, 1825 թ.: Գրիչ՝ Մկրտիչ Աստուածատուրեան: Ստացող՝ Անդրէաս Պոլսեցի: Զմիտնիա: Թերթ 120: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 15,5 x21: Գիր՝ նոտր: Կազմ՝ ոսկի բարակ շրջանակով կաշի:

88. Ձեռ. 1171, Ներսէս Լամբրոնացի, ԺԸ դար: Թերթ 358: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 14,5x23: Գիր՝ նոտր մանր: Կազմ՝ ոսկեդրոշմ զարդերով սեւ կաշի:

89. Ձեռ. 1184, Ներսէս Լամբրոնացի և Ժողավածոյ, 1822-24 թթ.: Տեղ՝ Պօլիս կամ Զմիտնիա: Գրիչ՝ Օհան դպիր: Ստացող՝ Զմիտնիացի Յարութիւն Վրդ. Խաչիպապեան, միաբան Երուսաղէմի Ս. Յակոբի: Թերթ 271: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 18,5x29,5: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտր: Կազմ՝ ոսկեզարդ եզերով կաշի:

90. Ձեռ. 1217, Տօնապատեան, 1732 թ.: Երուսաղէմ: Գրիչ՝ Աբրահամ որ նախ ինֆզինֆը կը կոչէ սարկաւազ եւ ապա արեղայ: Ծաղկող, Կազմող՝ հավանաբար գրիչը: Ստացող՝ նոյն ինֆը գրիչը: Թերթ 311: Նիւթ թուղթ:

²⁵ Բ. Սարգիսեան, Մայր Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց Ի Վեներտիկ, հ. Ա, Վեներտիկ, 1914, Ս. Ճեմնեմեան, Մայր Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց Ի Վեներտիկ, հ. Գ, կազմ. Վեներտիկ, 1993, հ. Ե, Վեներտիկ, 1995, հ. Զ, Վեներտիկ, 1996, հ. Է, Վեներտիկ, 1996, հ. Ը, Վեներտիկ, 1998:

Մեծութիւն՝ 17x21,7: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ բոլորգիր, այնուհետև նոտր-գիր: Զարդագիրք՝ թոչնագիր: Կազմ՝ սեւ կաշի, միջուկը տախտակ:

91. Ձեռ. 1382, Գէորգ Սկետացի, Ժէ դար: Թերթ 201: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 17,5x24,3: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտր մանր: Զարդագիրք՝ սակավ: Կազմ՝ փառակազմ. կարմիր կաշի, ոսկեդրոշմ զարդերով:

92. Ձեռ. 1431, Գրիգոր Տաթևացի, 1694 թ.: Գրիչ՝ Մկրտիչ ֆահանայ Ջուղայեցի, Թեղասնեցի ազգէն: Ծաղկող՝ հավանաբար գրիչը: Ստացող՝ առաջինը գրիչը, 1701-ին՝ Սինան, Սպահանէն. 1761-ին ոմն՝ Նախիջեւանի Նորահողուց գիղէն գալով Օսմանցիներու Դանկիզլու ֆաղաֆը՝ գնած է այս ձեռագիրը: Թերթ 576: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 15x21,3: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոտր: Զարդագիրք՝ կենդանագիր: Նկարք՝ Յովհանէս Ռոտունեցին եւ Գրիգոր Տաթևացին: Կազմ՝ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի:

93 Ձեռ. 1494, Բարթողիմէոս Եպս. Մերաղոյ, ԺԸ դար: Զմիտնիա: Գիրչ՝ Մինաս Արֆեպս. Զմիտնոյ Փէրվազեան: Ստացող՝ նախ գրիչը, ապա Մխիթարեան Միաբանութիւն: Թերթ 454: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 14,5 x19: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոտր անկանոն: Կազմ՝ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի:

Ե. Վիեննայի Մխիթարյան Միաբանության հավաքածու²⁶

94. Ձեռ. 634, Ողբ Եղեսիոյ եւ Վահրամայ Պատմութիւն, Ժէ-ԺԸ դար: Թերթ 105: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20x14,5: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոտրգիր: Կազմ՝ կաշեկազմ, ոսկեզօծ: Զարդագիրք՝ սիրուն:

95. Ձեռ. 687, Ժամագիրք եւ Պատարագամատոյց, 1654-1655 թթ.: Գրիչ՝ Թամուր: Ծաղկող, Կազմող հավանաբար նոյն: Տէր՝ Պետրոս դպիր: Թերթ 135: Նիւթ՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 9x7: Գիր՝ բոլորգիր: Զարդագիրք՝ կրկնագոյն՝ մանուշակ եւ ոսկի, թոչնագրեր: Լուսանցազարդք՝ եռագոյն: Կազմ՝ տախտակ կաշեպատ:

96. Ձեռ. 995, Սաղմոսարան, ԺԶ-ԺԷ դար: Տէր՝ մահտեսի Երեմիա: Թերթ 137: Նիւթ՝ մագաղաթ: Մեծութիւն՝ 14x9: Գիր՝ կանոնաւոր բոլորգիր: Զարդագիրք՝ թոչնագրեր: Կազմ՝ փայտեայ կաշեպատ:

97. Ձեռ. 1023, Ժամագիրք եւ Պատարագամատոյց, 1512 թ.: Գրիչ՝ Յովհաննէս եպ.: Ծաղկող, Կազմող՝ գրիչը: Տէր՝ գրիչը: Թերթ 149: Նիւթ՝ մագաղաթ: Մեծութիւն՝ 8,5x5,5: Գիր՝ հստակ բոլորգիր: Զարդագիրք՝ ֆանի մը հատ: Կազմ՝ խաւաֆարտ, կաշեպատ:

²⁶ Համազասպ Ոսկեան, Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մխիթարեան Մատենադարանին և Վիեննա, հ. Բ, Վիեննա, 1963, հ. Գ, Օգոստինիոս Սեֆուեան, Վիեննա, 1983:

²⁶ Սմբատ Տէր-Աւետիսեան, Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ Վանքի, հ. Ա, Վիեննա, 1970:

98. Ձեռ. 1115, Առաջնորդ Նամակագրության, 1816 թ.?: Գիրչ, Տէր՝ Յովնան Միրզայեան Վանանդեցի (եթե բնագիրն է ու կեղծուած չեն): Թերթ 46: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 21x16: Գիր՝ նօտր: Զարդագիրք՝ միջակ: Կազմ՝ շունի, հաստ թուղթի մէջ անցուած:

99. Ձեռ. 1763, Վարդապետութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցոյ, 1890 թ.: Զմիտնիա: Գրիչ, Հեղինակ՝ Տէրտէրեան Հ. Ղուկաս: Թերթ 56: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 30,2x21: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նորագոյն շղագիր: Կազմ՝ կիսալաթ, թղթապատ ստուարաթուղթ:

100. Ձեռ. 1767, Հաշուակալութիւն Կրկնատումարի (Տէրտէրեան Հ. Ղուկաս), 1891 թ.: Զմիտնիա: Գրիչ՝ Տէրտէրեան Հ. Ղուկաս: Թերթ 167: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 29,9x21: Գիր՝ շղագիր: Կազմ՝ կիսակաշի, թղթապատ ստուարաթուղթ:

101. Ձեռ. 2067, Գիտնական Քերկեմութիւն Հայերէն Ոսկեղար Լեզուի, 1878-1887-ի միջեւ: Վիեննա կամ Զմիտնիա: Գրիչ՝ Մելքոնեան Հ. Գարեգին: Թերթ 104: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 24,3x19,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոր շղագիր: Կազմ՝ կիսալաթ, շատ տկար հաստկեկ թղթով մը:

102. Ձեռ. 2077, Կրթութիւն Ուղղագրութեան Ա և Բ մաս, 1892 թ.: Զմիտնիա: Գրիչ՝ անձանոթ մխիթարեան մը: Թերթ 50: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22,2x17,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ գեղեցիկ նորագոյն շղագիր: Կազմ՝ լաթապատ թուղթ, վրան ննշումով ոսկեգօծ՝ Institut des P. P. Mechitaristes Smyrne:

103. Ձեռ. 2078, Համառօտ Աշխարհագրութիւն, 1892 թ.: Զմիտնիա: Գրիչ՝ անձանոթ Մխիթարեան մը: Թերթ 53: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 22,2x17,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոր շղագիր: Կազմ՝ լաթապատ թուղթ, վրան ննշումով ոսկեգօծ՝ Institut des P. P. Mechitaristes Smyrne:

104. Ձեռ. 2186, Կրթութիւն Ուղղագրութեան Գ մաս, 1892 թ.: Զմիտնիա: Գրիչ՝ անձանոթ Մխիթարեան մը: Թերթ 50: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 19,2x14,5: Գրութիւն՝ միասին: Գիր՝ նոր շղագիր: Կազմ՝ լաթապատ թուղթ, վրան ննշումով ոսկեգօծ՝ Institut des P. P. Mechitaristes Smyrne:

105. Ձեռ. 2208, Իսպանեան Հ. Քերովբէի Քերթուածք, 1840-1870: Վիեննա, Զմիտնիա և Կ. Պոլիս: Գրիչ, Հեղինակ՝ Իսպանեան Հ. Քերովբէ: Տէր՝ գրիչը: Թերթ 100: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 18,5x15: Գիր՝ նոր շղագիր: Կազմ՝ թղթեայ:

106. Ձեռ. 2240, Համառօտ Աշխարհագրութիւն, 1891 թ.: Զմիտնիա(°): Գրիչ՝ անձանոթ Մխիթարեան մը: Թերթ 30: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ Գիր՝ 17,5x12,3: Նոր շղագիր: Կազմ՝ կարուած, բայց կողմ շունի:

Զ. Նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի հավաքածու²⁷

107. Ձեռ. 368, ժողովածու Մեկնութեանց, 1762-1763 թթ.: Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Սողոմոն արեղա էջմիածնեցի: Թերթ 210: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 23,5x18: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ նոսրգիր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ:

Է. Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի թանգարանի Հավաքածու²⁸

108. Ձեռ. 160, Քարոզգիրք, ժԼ-ժԹ դար: Ձմիտնիա: Թերթ 66: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 15x10x1: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ նոսրգիր: Կազմ՝ շունի:

Ը. Արմաշի վանքի հավաքածու²⁹

109. Ձեռ. 136, Կերակուր Քահանայից, 1822 թ.: Ձմիտնիա: Գրիչ՝ Յովհաննէս Բահանայ Միրզայեան Վանանդեցի: Ստացող՝ գրիչը: Թերթ 72: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 20x14x1: Գրութիւն՝ միասիւն: Գիր՝ հին շղագիր: Կազմ՝ թղթակազմ:

Թ. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսության հավաքածու³⁰

110. Ձեռ. 14, Սաղմոսարան, 1650 թ.: Գրիչ՝ Տոնապետ Դպիր: Ձմիտ: Թերթ 173: Նիւթ թուղթ: Մեծութիւն՝ 27x20,5: Գիր՝ բոլորգիր, գլխազարդ: Լուսանցազարդ՝ բուսական եւ թռչնային: Զարդագիր՝ հանգուցագիր, թռչնագիր: Կազմ՝ մուգ շագանակագոյն դրոշմազարդ կաշեպատ տախտակ:

Анаит Асатрян**Армянская Смирна и ее рукописное наследие**

В рамках научной конференции “Возрожденная культура”, посвященной 100-летию армянского геноцида, мы представили одну из самых больших и развитых армянских колоний, колонию в Смирне в XVII-XVIII вв. В этот период внезапный рост армянского населения города и стремительное развитие колонии сопровождалось активизацией культурной жизни и общественно-политической мысли. Открывались лицеи и типографии, основывались общественные организации и театральные труппы, действовали армянские церкви св. Степаноса, св. Григория Просветителя и другие. Из колонии вышли такие знаменитости, как С. Восканян, А. Папазян, М. Мамурян, Т. Чухаджян, В. Папазян и др.

²⁷ Սմբատ Տէր-Աւետիսեան, Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ Վանքի, Կ. Ս.:

²⁸ Լ. Զ. Մինասեան, Յուցակ Ձեռագրաց Նոր-Ջուղայի Ս. Ամենափրկչեան Վանաց Թանգարանի:

²⁹ Զ. Թօփնեան, Յուցակ Ձեռագրաց Արմաշի վանքի, Վենետիկ, 1962:

³⁰ Ա. Դանիկեան, Մայր Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, Անթիլիաս-Լիբանան, 1984:

Со Смирной связано также солидное рукописное наследие, к сожалению, не дошедшее до нас полностью. Здесь были созданы, скопированы и хранились самые разные по содержанию манускрипты, касающиеся религии, медицины, философии, истории и филологии и т. п.

В статье приводится список рукописей, имеющих отношение к Смирне, с их кратким описанием, почерпнутым из печатных каталогов.

Anahit Asatryan
Armenian Smyrne and Its Manuscript Heritage

In the conference “Revived Cultural Heritage,” dedicated to the 100th anniversary of the Armenian Genocide, we presented one of the largest and most developed Armenian Colonies, the colony of Smyrne in the 17-18th cc. In this period the sudden growth of the Armenian population and the rapid development of the community were accompanied by the intensification of the cultural life and social-political thought. Schools and printing presses opened, public organizations and theater troupes were established, etc., churches of St. Stephanos, St. Gregory the Illuminator and others functioned, celebrities like S. Voskanian, A. Papazian, M. Mamurian, T. Chukhajian and others originated from Smyrne.

A considerable manuscript heritage is related to Smyrne; unfortunately it is not entirely extant. Manuscript written, copied and kept in Smyrne have religious, medical, philosophical, historical and philological content.

The article contains a list of manuscripts related to Smyrne, with brief descriptions taken from printed catalogs.